

โปงลางอีสาน :

ภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงผ่านสังคมวัฒนธรรมอีสาน

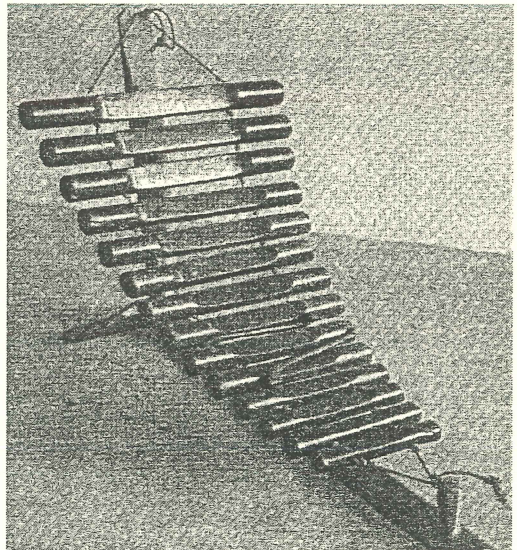
ธวัช วิวัฒน์ประทีป¹

บทนำ

บทความนี้ มีจุดมุ่งหมายศึกษาปรากฏการณ์การสืบเนื่อง และการเปลี่ยนแปลงของสังคมอีสานในแง่ภูมิคติเชิงซ้อน วิธีคิด การล้อเลียนเสียดสีสังคม วัฒนธรรมข้ามพรมแดน การทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า โดยกำหนดประเด็นศึกษาไปที่ "วงดนตรีโปงลางสะออน" ซึ่งเป็นวงดนตรีโปงลางพื้นบ้านอีสาน และใช้เป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมในการอธิบายสภาพสังคมและวัฒนธรรมอีสาน การศึกษาในประเด็นดังกล่าว จะให้ภาพของการเปลี่ยนแปลงสังคมอีสานชัดเจนขึ้น ในขณะที่ช่วงเวลาหนึ่งขาดความนิยมไปแต่เมื่อถึงอีกช่วงเวลาหนึ่งกลับได้รับความสนใจจากผู้คน อะไรคือการสืบเนื่อง และอะไรคือจุดเปลี่ยนของ "โปงลางอีสาน" จนสามารถดึงดูดใจผู้ฟังและผู้ชม หรือเป็นกระแสนิยมของสังคมเท่านั้น ซึ่งต้องถอดรหัสและตีความจาก "โปงลางอีสาน" ในฐานะเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมสามารถรับรู้ได้ด้วยจิตสำนึกหล่อหลอมเป็นประสบการณ์ของบุคคลที่มีต่อวัฒนธรรม บางอย่างอาจถูกมองข้าม อันเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาความเป็นจริงของสังคมซึ่งเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งทางสังคม

กำเนิดโปงลางอีสาน

"โปงลาง" เป็นเครื่องดนตรีของชาวอีสานที่ชาวบ้านรู้จักเมื่อไม่นานมานี้เอง นักดนตรีพื้นบ้านอีสานที่เป็นผู้คิดประดิษฐ์โปงลางขึ้นบรรเลงคือ นายเปลื้อง ฉายรัศมี เล่าว่า เมื่อก่อนเรียกว่า "เกราะลอหรือ ขอลอ" เดิมทีประดิษฐ์ขึ้นจากไม้หมากเลื่อม ซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อนแขวนอยู่ตามท้องไร่ท้องนา ต่อมาจึงคิดค้นเปลี่ยนมาใช้ไม้มะหาดซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็งและคงทนกว่าเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า "โปงลาง" แล้วนำไปบวงสรวงที่ดอนเจ้าปู่ในปี 2501 เพื่อขออนุญาตนำโปงลางเล่นในหมู่บ้าน

โปงลางอีสาน

¹ ค.บ. (ดนตรีศึกษา) วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ปัจจุบันหัวหน้าโปรแกรมดนตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

เนื่องจากเมื่อก่อนมีข้อห้ามเล่นในหมู่บ้าน และอธิษฐานจิตขอให้มิเสียงไพเราะดังกังวาล มีคนนิยมชมชอบ หากไม่ตีก็ขอให้ม้วนเป็นไป ปรากฏว่าโปลางได้รับความนิยมในกลุ่มชาวบ้านเรื่อยมาต้นแบบของโปลางได้แนวคิดมา 2 อย่างคือ ด้านเสียงได้แนวคิดจากโปลิง หรือหมากโปลิง ส่วนด้านลักษณะรูปร่างได้แนวคิดจาก เกราะ ลอ หรือขอลอ ในการประดิษฐ์ครั้งแรก ก่อนปี พ.ศ. 2490 มีจำนวนลูกแค่ 6 ลูก ได้แก่ เสียง ซอล ลา โด เร มี และซอลสูง ต่อมาเพิ่มอีก 3 ลูก คือ เสียงลาสูง โดสูง และเรสูง จากนั้นเมื่อประมาณปี 2502 ได้เพิ่มอีก 3 ลูก คือลูกใหญ่ เสียงมี 1 ลูก และลูกเล็ก 2 ลูก ได้แก่ เสียง มีสูง กับเสียงซอลสูง จึงกลายเป็นโปลางที่มีเสียงครบ 12 เสียง นอกจากนั้นยังมีตำนานการเกิดโปลางว่า เกิดจากการเคาะไม้ไล่ฝูงสัตว์ บางครั้งก็เอาหมากโปลางแขวนคอวัว และหรือเกิดจากโปลิงไม้ตามวัด เป็นต้น ซึ่งเป็นคุณลักษณะพิเศษของไม้โปลางที่มีเสียงดังกังวาน ชาวบ้านจึงนำมาคิดประดิษฐ์เป็นเครื่องดนตรีใช้ในการบรรเลงเพื่อบันเทิงอารมณ์ และมีการพัฒนารูปแบบและเพิ่มเสียงลูกโปลางของ โปลางมาตรฐานมี 12 ลูก มีชุดเสียงเรียงจากต่ำไปหาสูงคือ มี ซอล ลา โด เร มี ซอล ลา โด เร มี ซอล²

ดังนั้น คำว่า "โปลาง" จึงหมายถึง เครื่องดนตรีประเภทตี มีลักษณะคล้ายระนาดเป็นผลิตผลทางวัฒนธรรมของชาวอีสาน จุดมุ่งหมายเพื่อสนองความต้องการในเรื่องของการผ่อนคลายจากภารกิจประจำวันมากกว่าที่จะรับใช้สังคมเพื่อความบันเทิงอย่างเต็มรูปแบบ

เทคนิคการทำเครื่องดนตรีโปลางอีสาน

การทำเครื่องดนตรีชนิดนี้ทำได้โดยการนำวัสดุอุปกรณ์ ที่หาง่ายในท้องถิ่นมาประกอบกันขึ้นเป็นเครื่องดนตรีใช้ในการขับกล่อมเพื่อความบันเทิง ซึ่งแสดงถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน มีทั้งเครื่องดนตรีประเภทตีดี สี ตี เป่า โดยเฉพาะเครื่องดนตรีประเภทตี หรือเคาะที่จะกล่าวถึง มีลักษณะคล้ายระนาดที่เป็นเครื่องดนตรีไทยของภาคกลาง³ นิยมใช้ไม้มะหาด ซึ่งเกิดอยู่ตามป่าเบญจพรรณทั่วไป นำมาคัด และเลือกสรร ซึ่งจะต้องเป็นไม้ชนิดที่มีเนื้อเหนียว แข็งไม่เปราะเป็นเส้น เวลาคัดแล้วเคาะมีเสียงกังวาน ยิ่งเป็นไม้มะหาดตาย ยืนต้น ยิ่งทำให้เสียงดีเป็นพิเศษ ขั้นตอนการทำก็จะตัดให้เป็นท่อนไม้กลม มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 5-8 เซนติเมตร ถากตรงกลางทั้งสองด้านเพื่อปรับระดับเสียงให้เข้ากับเสียงแคน ใช้ท่อนไม้มะหาด 12-13 ลูก ผูกร้อยเรียงกันด้วยเชือกเป็นผืน เวลาบรรเลงจะผูกโยงไว้กับเสา หรือต้นไม้สูงได้ระดับที่พอเหมาะกับผู้ตีหรือผู้บรรเลง โดยนิยมผูกโยงแขวนด้านเสียงต่ำ (ซอลลา) ไว้ด้านบน ด้านเสียงสูง (โด เร มี) ไว้ข้างล่าง ใช้ไม้ตีหรือเคาะคนละ 2 ไม้ เวลาบรรเลงจะบรรเลงเดี่ยว หรือ 2 คนก็ได้ คนซ้ายมือเรียกว่า "หมอเคาะ" จะเป็นคนเล่นทำนอง หรือลาย (เพลง) ส่วนคนตีด้านขวามือเรียกว่า "หมอเสิร์ฟ" จะเป็นผู้ตีประสานเสียง ทำจังหวะบรรเลงเสียงตัดหรือลูกสร้อย โดยตีหรือเคาะซ้ำอยู่ที่เดิม คือตีขึ้นคู่ 4 เสียงลา และเสียงมี⁴ เครื่องดนตรี มี 5 เสียง คือ โด เร มี ซอล ลา ไม่มีเสียงฟา และเสียงที เสียงจะเรียงกัน 3 ระดับคือ ต่ำ กลาง

² ปิยพันธ์ แสนทวีสุข. ดนตรีพื้นบ้านอีสาน คีตกวี ตำนานดนตรี และการเรียนรู้ดนตรีพื้นบ้านอีสาน. 2549 หน้า 193.

³ เจริญชัย ชนไพโรจน์. ดนตรีพื้นบ้านอีสาน. 2526. หน้า 11.

⁴ สำเร็จ คำโหมง. ดนตรีอีสาน. 2522 : หน้า 45.

สูง เริ่มจากเสียง เร มี ซอล ลา โด เร มี ซอล ลา โด เร มี ซอล⁵ เครื่องดนตรีชนิดนี้จะเล่นเพลงได้บางเพลงเท่านั้น เพราะมีเสียงไม่ครบตามระบบสากล เพลงที่ใช้บรรเลงนั้น แต่งขึ้นโดยนักดนตรีพื้นบ้าน ด้วยเนื้อหา สำนวน และสำเนียงแบบชาวบ้าน โดยเกิดจากการประดิษฐ์เสียงต่างๆ ที่เกิดจากธรรมชาติ และวิถีชีวิตของชาวอีสาน นำมาเรียบเรียงด้วยความประณีตบรรจงเกิดเป็นเสียงดนตรีอันไพเราะ ซึ่งมีอิทธิพลต่ออารมณ์และพฤติกรรมของชาวบ้าน และชาวบ้านจะใช้วิธีการสืบสานและถ่ายทอดโดยการจดจำ และแสดงให้ดูต่อๆ กันมา โดยมีได้จดบันทึกไว้ ซึ่งแสดงถึงอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาเฉพาะถิ่น เป็นประติสฐกรรมไม่ซับซ้อน และสะท้อนวิถีชีวิตพื้นบ้านได้อย่างชัดเจนตรงตามแบบฉบับของดนตรีภาคอีสานที่สร้างสรรค์งานขึ้นมาจากพฤติกรรม การแสดงออกของคนในสังคมและสิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้น ชาวอีสานยังมีความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับโปงลางว่า หากนำโปงลางมาบรรเลงในหมู่บ้าน จะทำให้ฝนไม่ตกตามฤดูกาล⁶ เพราะเดิมทีนั้นภาคอีสานเป็นดินแดนที่มีความแห้งแล้งกันดาร ชาวบ้านนิยมเล่นโปงลางกลางท้องทุ่ง เถียงนาออกหมู่บ้าน หรือที่ห่างไกลผู้คนเพื่อผ่อนคลายเฉพาะตนเท่านั้น อันมีผลให้โปงลางซึ่งเป็นวัฒนธรรมดนตรีแบบชาวบ้านขาดความนิยม

การสืบสานตำนานโปงลาง

การสืบสานวงดนตรีโปงลางเกิดขึ้นตั้งแต่ตั้งวงดนตรีในปี พ.ศ. 2505 จนถึงพ.ศ. 2515 ตำนานเกิดขึ้นจากการพัฒนาเรื่อยมาอย่างไม่หยุดยั้ง หลังจากคิดค้นประดิษฐ์โปงลางขึ้นมาแล้วในปีพ.ศ. 2503 เป็นต้นมาก็ได้มีโอกาบบรรเลงให้ผู้ว่าราชการจังหวัดคือ นายบุรีพรหมลักขโณ โดยการสนับสนุนของนายประชุม อินทรตุล เจ้าหน้าที่ป่าไม้อำเภอขามเฒ่า ปรากฏว่าได้รับความนิยมเป็นอย่างมากจนกระทั่งมีโอกาสแสดงออกรายการโทรทัศน์ของ 4 ขอนแก่น จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ตั้งวงดนตรีครั้งแรกตั้งชื่อว่า "วงโปงลางโสมพะมิตร ภาพสินธุ์"⁷ ต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อเป็นวงโปงลางเมืองกาฬสินธุ์ และเกิดมีวงโปงลางขึ้นอีกหลายคณะเช่น ศศิธรบ้านโพน เป็นวงโปงลางของชาวบ้าน และคณะบ้านคำบงเป็นวงโปงลางของผู้สูงอายุชาวผู้ไทชอบเล่นกัน นิยมเรียกว่า "วงหมากเตอะเติน"

พอลเป็ลียง ฉายรัศมี

การบรรเลงดนตรีโปงลางหรือการตีโปงลางเรียกว่า "ลาย" มาจากลายแคนซึ่งอยู่กับหมอลำ ถ้าหมอลำล่องของหมอลำเสียงไม่สูงก็เปลี่ยนคีย์เล่น จึงเรียกว่า "ลาย" จากนั้นก็มีการแต่งลาย เพื่อเล่นโปงลางเฉพาะคือลายกาเต้นก่อน มีแรงบันดาลใจจากการเห็นกิริยาอาการของฝูงนก กากกระโดดโลดเต้น

⁵ วิธนา วิสเพ็ญ. ศิลปวัฒนธรรมอีสานสมัยจรรยา ครั้งที่ 1. 2523. หน้า 16.

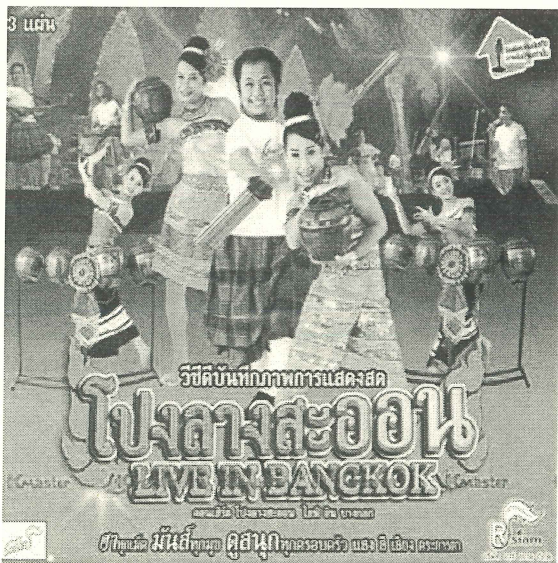
⁶ สุกิจ พลประถม. ดนตรีพื้นบ้านอีสาน. 2540 หน้า 129.

จิกกินเหยียดักหน้าดักหลัง ลายต่อมาที่แต่งขึ้นคือลายลมพัดไม้ จากการสังเกตกลางคืนลมพัดไม้เสียดสีเบาๆ ส่วนลายแมลงภู่มดดอกของโปงลางกลับเป็นลายใหญ่ออกทางลาย แคนจะต่างกับกับลายแมลงภู่มดดอกของโปงลาง ต่อจากนั้นก็เป็นลายลมพัดพร้าวลายศรีโคตรบูรณ์ ลายเหล่านี้วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ดแต่งขึ้นเพื่อใช้ในการบรรเลงประกอบการแสดง เนื่องจากสมัยก่อนเล่นเฉพาะลายใหญ่ หรือลายอ่านหนังสือใหญ่ซึ่งเป็นลายลำลอง จากนั้นก็มาเล่นลายสุดสะแนนซึ่งเป็นลายทางสั้น หรือลายลำกลอนหมอลำ ต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นลายโปงลาง สามารถเล่นลายพื้นบ้านได้ 5 ลายหลักคือ ลายใหญ่ ลายสุดสะแนน ลายโป้ยซ้าย ลายสร้อย และลายน้อย

การสืบสานดนตรีโปงลางในจังหวัดกาฬสินธุ์ มีการผลิตเครื่องดนตรีและจำหน่ายโดยลูกหลานของครอบครัวนายเปลื้อง ฉายรัศมี นอกจากนั้นทางราชการก็สนับสนุนให้จัดงานมหกรรมโปงลางประจำปี โดยเริ่มดำเนินการหลังปี 2530 เป็นต้นมา

"โปงลางสะออน" สุดยอดโปงลางอีสานในวันนี้

วงดนตรีโปงลางสะออน เป็นวงดนตรีที่ได้รับความนิยมสูงสุดในขณะนี้ เป็นกลุ่มวงดนตรีประยุกต์ ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านโปงลาง เน้นการแสดงรูปแบบใหม่โดยสอดแทรกความสนุกสนานในรูปแบบของตลกอย่างมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว นักดนตรีและนักแสดงเป็นวัยหนุ่มสาว นำโดย อี๊ด (สมพงษ์ คุณาประถม) ลาล่า (ขวัญณา เรืองศรี) และลูลู่ (ดวงฤดี บุญบำรุง) ซึ่งเป็นกลุ่มอดีตนักเรียนนาฏศิลป์วิทยาลัยนาฏศิลป์จังหวัดกาฬสินธุ์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร มีพื้นฐานการศึกษาดีและมีรักดนตรีพื้นบ้านอีสานเมื่อก่อนเป็นวงดนตรีเล็กๆ เล่นอยู่ตามร้านอาหาร จนโด่งดังเมื่อชนะการประกวดช่วงต้นดารานาในรายการดีลีป ของคุณิวทิวส์ สุนทรวินเตรี ทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 จนเป็นที่รู้จักทั่วประเทศ ปัจจุบันสังกัดค่ายอาร์สยาม ในเครือบริษัทอาร์เอส

รูปแบบการแสดงดนตรีแตกต่างจากการแสดงโปงลางในอดีต ซึ่งมีแต่คนแก่สูงอายุ การแสดงก็ไม่เร้าใจจึงทำให้ขาดอรรถรสในการชมและฟังดนตรี แต่เมื่อนักศึกษากลุ่มนักศึกษารวมตัวกัน มีการพัฒนารูปแบบวิธีการนำเสนอใหม่โดยประยุกต์ผสมผสานกับสิ่งที่มีอยู่แล้วกับสถานการณ์ใหม่เข้าด้วยกันสร้างความทันสมัยเทือนในวงการดนตรี โดยเฉพาะภาพลักษณ์ของโปงลางซึ่งเป็นดนตรีอีสานเด่นชัดขึ้นสามารถครองใจผู้คนได้ด้วยอัตลักษณ์เฉพาะตน ทั้งการนำเสนอก็มีลีลาที่มีเสน่ห์เร้าใจในด้านการบรรเลง การร้อง การเต้น การแสดงตลกสอดแทรกครบทุกอรรถรส สอดคล้องกับอุปนิสัยใจคอของชาวอีสานที่เป็นคนสนุกสนานร่าเริงการนำเสนอผลงานมีจุดเน้นด้านตัวตนทางวัฒนธรรมและรูปแบบเฉพาะของคนอีสาน สะท้อนอารมณ์

ความรู้สึกรักใคร่ คิดตลอดจนความเชื่อของชาวบ้าน สอดคล้องกับสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างลงตัว เป็นการรวมพลังสร้างสรรค์ความคิดและจินตนาเดิมกับจินตนาการใหม่อย่างทำทาย

จากการประสบความสำเร็จของวงโปงลางสะออน สะท้อนวัฒนธรรมอีสานด้านการบูชาครู คือ นายเปลื้อง ฉายรัศมี ได้ถูกเชิดชูเกียรติและแนะนำบนเวทีการแสดงเป็นการแสดงความกตัญญู ไม่ลืมพระคุณครู เสมือนหนึ่งว่า ศิลปินกลุ่มนี้ได้ดีเพราะมีครูสนับสนุนส่งเสริม การประสบผลสำเร็จได้ต้องมีครูมิใช่ใช้ครูเป็นบันไดสู่ความรุ่งโรจน์เท่านั้น แต่ครูต้องถูกเชิดชูเมื่อตนเองพบความสำเร็จ นอกจากนั้นยังนำบิดามารดาของนักแสดง แต่ละคนเปิดตัวบนเวทีให้ร่วมรับรู้การแสดงและความสำเร็จของลูก เป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้คนรู้จักผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จ ลักษณะเช่นนี้เป็นการสะท้อนภาพงดงามในเรื่องของความกตัญญูรู้คุณของผู้มีพระคุณ ย่อมทำให้ผู้ชมผู้ฟังเกิดความชื่นชมและสร้างความประทับใจให้ผู้ชมเป็นอย่างดี

ภาพสะท้อนสังคมอีสานมีประเด็นที่นำมาพิจารณาคือการศึกษาวิถีคิด ค่านิยมที่เปลี่ยนไป จากวงดนตรีโปงลางสะออนที่เป็นวงดนตรีโปงลางยอดนิยม มีการสร้างเครือข่ายทางสังคม ภาพลักษณะในการนำเสนอผลงานทั้งการแสดงที่สร้างสรรค์ในอดีตและปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป สะท้อนให้เห็นแง่มุมสำคัญซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจนำมาพิจารณาดังนี้

1. มิติเชิงซ้อน วิถีคิด ที่ปรากฏในลายเพลงโปงลาง

วิถีคิดเชิงซ้อนเป็นการมองทะลุมิติไม่ติดยึดกับสิ่งใด แต่สิ่งที่มองสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา การคิดเชิงซ้อนจึงไม่ได้มองระนาบเดียวอย่างมีเหตุผลเท่านั้นหากแต่เน้นการมองความสัมพันธ์แบบต่างระดับ 3 มิติทั้งด้านกว้าง ด้านลึก ด้านบวก ด้านลบ ภายในภายนอก ระยะเวลาและระยะยาว เป็นต้น⁷ ลักษณะอย่างนี้ เป็นการมองแบบวิเคราะห์ระหว่างความสัมพันธ์ที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม การรวมกลุ่มของคนในวัฒนธรรมเดียวกัน ก็เป็นการนำเสนอภาพเชิงซ้อนในมิติลายเพลงที่สืบทอดโดยคนในท้องถิ่นสู่ลูกหลานชาวอีสาน อัตลักษณ์คนอีสานถูกวงดนตรีโปงลางสะออนนำมาใช้ในการแสดงบนเวที มีการปรับเปลี่ยนให้เข้าใจหลากหลายลีลา ในขณะที่เทคโนโลยีมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตคน แต่การก่อร่างของวงโปงลางสะออน กลับทำให้สะท้อนถึงสังคมประเพณีกับสังคมสมัยใหม่ และยังมีกลิ่นอายของเค้าร่างความดั้งเดิมปรากฏอยู่ เป็นสิ่งที่ยืนยันว่าชาวอีสานมีความผูกพันกับธรรมชาติ เนื้อหาสาระของโปงลางจึงเป็นดนตรีพื้นบ้านที่ให้ความรู้และความบันเทิง สะท้อนวิถีคิดและค่านิยมจากวิถีชีวิตของชาวบ้านในแง่มุมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจของชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น ลายเพลงที่ใช้ในการบรรเลง ทำนองได้มาจากการเลียนเสียงธรรมชาติและวิถีชีวิตประจำวันของชาวอีสาน และกลายมาเป็นชื่อของลายเพลงที่ปรากฏ ดังนี้

⁷ อานันท์ กาญจนพันธ์. วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชนพลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. 2544. หน้า 23.

ลายโปงลาง	ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวอีสาน
1. ลายลมพัดพร้าว	เสียงลมพัดใบมะพร้าวสะบัดตามสายลม
2. ลายช้างขึ้นภู	ลีลาของช้างที่กำลังขึ้นภูเขาช้าๆ เนิบนาบ สง่างาม
3. ลายแม่หม้ายกล่อมลูก	ความอ้างว้าง ว่าเหว ของหญิงที่ถูกสามีทอดทิ้ง
4. ลายโปงลาง	เสียงกระดิ่งผูกคอวัวที่ตั้งอยู่ไม่ขาดระยะ
5. ลายนกไซบินข้ามทุ่ง	นกที่บิน เป็นหมู่ข้ามท้องทุ่งอันเขียวขจีด้วยนาข้าว
6. ลายภูไทเลาะตูป (ปะรำ)	การเกี่ยวพาราสีของหนุ่มภูไทกับหญิงสาว
7. ลายแมลงภู่ตอมดอก	แมลงภู่ที่บินวนเวียนตูดเกสรดอกไม้

แสดงให้เห็นถึง ภูมิปัญญาชาวอีสานในการเป็นคนช่างสังเกตสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในธรรมชาติ แล้วสร้างสรรค์ประยุกต์ดัดแปลงให้เกิดเป็นความบันเทิง สะท้อนให้เห็นถึงดนตรีพื้นบ้านอีสานมีลักษณะเฉพาะตัวสูงเพราะลายหรือท่วงทำนองที่ประดิษฐ์ขึ้นนั้น ส่วนใหญ่เป็นแรงบันดาลใจจากจินตนาการ และประสบการณ์ของผู้แต่งซึ่งเป็นชาวบ้านที่มีอาชีพเกษตรกรรมทำไร่ไถนา และมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ มาโดยตลอด สื่อความหมายออกมาเป็นเสียงที่เรียบง่าย ไว้อย่างสวยงาม ประณีต บรรจง สะท้อนภาพวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวอีสานได้อย่างชัดเจนและงดงาม

2. เมื่อคนรุ่นหนุ่มสาวมารวมกันแสดงโปงลาง

การก่อรูปของวงดนตรีโปงลางสะออนโดยการสร้างเครือข่าย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มีความคล่องตัวมากขึ้นมีการช่วยเหลือเกื้อกูลแบบคนบ้านเดียวกัน มีเครือข่ายความสนใจอย่างเดียวกัน อาชีพเดียวกัน และมีวัฒนธรรมเดียวกัน เพราะนักแสดงนักดนตรีเป็นคนอีสานมีวัฒนธรรมเดียวกัน มีความสนใจอย่างเดียวกัน

การนำเสนอรากเหง้าของประเพณีวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตเป็นส่วนสำคัญยิ่ง ในการกำหนดเครือข่ายทางสังคมและการสร้างเครือข่ายแบบเอื้ออาทร ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในการทำกิจกรรมในสังคมร่วมกันทั้งในครอบครัวและสังคม ความเอื้ออาทรต่อกันเกิดขึ้นบนพื้นฐานของเครือญาติและเพื่อนฝูง เช่น การรวบรวมสมาชิกที่มีความสามารถแสดงรวมตัวกันแสดงผลงานศิลปะท้องถิ่นอีสาน ให้ปรากฏต่อสายตาผู้คน และพยายามสร้างความสัมพันธ์ในสังคมเพื่ออยู่ร่วมกัน โดยเน้นการผลิตแบบยังชีพในอดีต ต่อมาเกิดการแลกเปลี่ยนร่วมกิจกรรมในสังคม และมีการอุปถัมภ์ค้ำจุนบนพื้นฐานของการกระจายเศรษฐกิจแบบใหม่

ส่วนผู้หญิงอีสานในอดีตตกอยู่ภายใต้จากวาทกรรม "ชายทำหน้า หญิงทำหลัง" หรือชายนำหญิงตาม" แม้แต่การปลูกฝังความเป็นลูกผู้หญิงต้องสงบเสงี่ยม เจียมตัว แต่ผู้หญิงในวงดนตรีโปงลางสะออนไม่ใช่ผู้หญิงในกรอบจารีต การนำเสนอภาพการแสดงของวงดนตรีโปงลางสะออนสะท้อนให้เห็นผู้หญิงยุคใหม่ที่มีความคิด มีความรู้ กล้าแสดงออก จนดูเหมือนว่าเป็นวงดนตรีอีสานที่รวมตัวกันขึ้นจากนักร้องนักแสดง และนักดนตรีที่มีความรู้ความสามารถอยู่ในวัยเดียวกัน แต่ได้รับการสนับสนุนจากภูมิปัญญาดั้งเดิมประยุกต์เข้ากับเทคโนโลยีใหม่ จึงมีลักษณะเฉพาะตัวที่มีความแปลกใหม่ ทำทนายในด้านการแสดงออกต่อสาธารณชน

3. ภาพลักษณ์ชาวอีสานในอดีตถูกนำมาล้อเลียน

การแสดงของวงดนตรีโปงลางสะออน นอกเหนือจากการแสดงนาฏศิลป์ท้องถิ่นอีสานและการร้องเพลงพื้นบ้านหรือเพลงสตริง สิ่งที่ขาดไม่ได้คือ "การแสดงตลก" พฤติกรรมของผู้แสดงตลกสะท้อนให้เห็นแนวคิดและค่านิยมของคนในสังคมนั้น เนื่องจากเนื้อหาตลกถูกสร้างขึ้นโดยคนสมัยใหม่ที่มีความรู้ย่อมสะท้อนความคิดของคนสมัยใหม่

ผู้ที่แสดงตลกกลับเป็นหัวหน้าวงคือ อี๊ด (สมพงษ์ คุณาประถม) เป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อวงดนตรีโปงลางสะออน เพราะเป็นผู้นำในการสืบทอดตำนานเพลงโปงลางและเป็นผู้นำในการสร้างสรรค์ผลงานใหม่ซึ่งมีความสามารถทั้งร้องและแสดงศิลปวัฒนธรรมอีสาน ส่วนนักแสดงสาว 2 คน คือ ลาล่า (ขวัญนภา เรืองศรี) กับลูลู่ (ดวงฤดี บุญบำรุง) เป็นตัวตลกที่ให้ความบันเทิงเน้นการนำเสนอรูปแบบเฉพาะของชาวอีสาน

การนำเอารูปร่าง ลักษณะหน้าตาและบุคลิกเฉพาะมาล้อเลียน เช่น หน้าผากกว้าง จมูกแบน ปากกว้างมีโหนกแก้มและเหลี่ยมคาง ซึ่งเป็นลักษณะรูปร่างชาวอีสาน แบบนี้ใครเห็นกับบอกได้ว่านี่คือคนอีสานขนานแท้ ซึ่งผู้นำของวงโปงลางจะเล่นตลกเองโดยถอดแบบจากบุคลิกทั่วไปของคนอีสานสะท้อนให้เห็นอย่างแนบเนียนจากการพูดและการแสดงออก เช่นคำพูดของอี๊ด ในการแสดงที่ว่า "คนอีสานมีเอกลักษณ์เฉพาะคือ แก้มป้าง กล้ามใหญ่ เพราะเคี้ยวข้าวเหนียว ปากเป ปากกว้างเพราะกินข้าวเหนียว คำใหญ่ ตั้งแป นอนตะแคงไม่ได้ลูกตาจิ้มเข้าหากันเพราะไม่มีจมูกคั่นกลาง แต่เราก็ภาคภูมิใจเพราะเราเป็นคนอีสาน"⁸ ลักษณะการล้อเลียนอย่างนี้ เป็นการเน้นความเขยของชาวอีสานซึ่งเป็นภาพในความรู้สึกนึกคิดในอดีตเกี่ยวกับความล้าหลังทางวัฒนธรรมท้องถิ่น

ผ้าก็เป็นสิ่งที่แสดงถึงวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ผ้าสะโพรง ผ้าห่มขิด ผ้ามัดหมี่ ผ้าแพรวา ผ้าเหล่านี้เมื่อถูกนำมาออกแบบประยุกต์ใช้ในการแสดง ก็ยังเน้นที่ผ้าลายพื้นเมืองอีสาน หากสังเกตการแต่งกายของวงโปงลางสะออนจะเห็นว่ายังมีลักษณะเฉพาะแปลกออกไป โดยประสมประสานวัฒนธรรมของชาวสะก๊อต ที่ผู้ชายชั้นสูงนุ่งกระโปรงจีบรอบลายสะก๊อต สวมเสื้อยืดขาว สวมถุงเท้าสีขาวยาวใต้เข้า และ

⁸ สมพงษ์ คุณาประถม. VTR การแสดงโปงลางสะออนชุด Live in Bangkok.

สวมรองเท้าหนังหุ้มส้นสีดำ แต่นักแสดงผู้หญิงกลับแต่งกายด้วยเสื้อผ้าพื้นเมือง มีการประยุกต์ให้ถุงผ้าถุง สั้นเหนือเข่า มีสีใบหรือหุ้มร่างกายโดยเฉพาะ ลู่อจะตัดดอกกุหลาบสีแดงดอกโตๆ ทำให้เห็นวัฒนธรรมในรูปแบบ หม่อมแปลงตาออกไปจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของวงดนตรีโปงลางสะออน

4. วัฒนธรรมข้ามพรมแดน

วัฒนธรรมข้ามพรมแดน เกิดจากการอพยพข้ามรัฐชาติของคนต่างวัฒนธรรมเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยเพื่อใช้แรงงาน ก็มี การสื่อสาร ความเป็นรัฐชาติต้องถูกตรวจสอบด้วยภาษาและสำเนียงพูดที่แปลกหู โดยเฉพาะคนพม่า เขมร ลาว อาจมีปัญหาในการสื่อสารซึ่งไม่ต่างกับคนอีสานที่เข้ามาใช้แรงงานภาคกลางในยุคแรก และพยายามใช้ภาษาให้เหมือนกับคนภาคกลาง ทั้งสำเนียงและท่าทางจนดูเหมือนดัดจริต และมักถูกล้อเลียนจากคนอีสานด้วยกันว่า "ลิ้มตัว" โดยเฉพาะการออกเสียงสำเนียงที่ผิดเพี้ยน คนอีสานจะออกเสียงยาวเป็นเสียงสั้นเช่น "ความ" เป็น "ควม" ออกเสียง "จ" เป็น "ก" เช่น "เจ็บใจ" เป็น "เก็บใจ" และในภาษาอีสานดั้งเดิมไม่มีควบกล้า ซึ่งการแสดงของวงโปงลางสะออน พยายามสื่อสารความเป็นสากล โดยพยายามพูดภาษาอังกฤษ และความเป็นต่างด้าวโดยพยายามพูดไทยสำเนียงพม่า แสดงถึงความอ่อนด้อยด้านการใช้ภาษา เช่น ลาล่า (ขวัญณา เรื่องศรี) จะสื่อสารด้วยภาษาที่ใช้ในการแสดงล้อเลียนชาวเขา ที่พูดภาษาไทยไม่ชัดเจนเพื่อสร้างลักษณะของนักแสดงแต่ละคนให้โดดเด่นเฉพาะตัว ตัวตลกฝ่ายหญิงที่ซูโงงจะเป็นคนที่กล้าแสดงออก ก้ากั้น เกินตัว เนื้อหามุขตลกที่นำเสนอส่วนใหญ่ จะแสดงถึงความ เป็นเซยของลู่อับลาล่า ซึ่งแตกต่างจากการแสดงตลกทั่วไปที่มักแสดงตลก โดยผู้ชายแต่งตัวเป็นผู้หญิง ล้อเลียนกะเทย ส่วนหัวหน้าวงดนตรีคืออดีตจะทำหน้าที่ผู้มีความรู้เหนือกว่าทุกคน โดยจะเป็นผู้ดำเนินเรื่องในการแสดงตลอดเรื่องมีการโยนลูกรับมุขตลกอย่างกลมกลื่น

ลักษณะอย่างนี้แสดงให้เห็นว่ามีคนหลายเชื้อชาติเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย และเป็นความอ่อนด้อยทางด้านการใช้ภาษาของคนที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่สังคมใหม่ ซึ่งศิลปินกลุ่มนี้นำมาสะท้อนอย่างกลมกลื่น แสดงถึงวัฒนธรรมชายขอบจะมีความเซย ล้ำสมัยเมื่อเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมหลักของรัฐชาติ และยังสะท้อนการใช้แรงงานต่างชาติในยุคนี้ด้วย

5. การทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า

ปัจจุบันวัฒนธรรมสากลครอบงำวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดกระแสท้องถิ่นนิยมของคนพื้นที่ การทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าเป็นการฟื้นฟูกระแสวัฒนธรรมชาตินิยมเพื่อสืบสร้างอัตลักษณ์ เป็นการกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในวัฒนธรรมที่เป็นรากเหง้าของตนเอง⁹ ซึ่งวงดนตรีโปงลางสะออนเป็นอีกกรณีหนึ่งของการทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า ดำรงอยู่ภายใต้กระแสวัฒนธรรมสมัยนิยม เป็นการทำวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป โดยการขายวัฒนธรรมอีสาน มีการผลิตซ้ำ สืบทอดคุณค่า และความหมายทางวัฒนธรรม เชื่อมโยงกับความทันสมัยด้านการแสดงอย่างเต็มอิมตลอดเวลาของการนำเสนอผลงานบนเวทีคอนเสิร์ต ที่สร้างความประทับใจให้กับผู้ชมผู้ฟัง เช่น การแสดงนางไห ผีตาโขน รำมวยโบราณ รำตึงครกตึงสาก รำหมากกับแก้ม รำแหยมช่อมดแดง หรือการแสดงชุดประกวดนางงามจักรยาน ซึ่งเป็น

⁹ อมรา พงศาพิชญ์. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม. 2543. หน้า 104-205.

การนำอัตลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น เช่น วัฒนธรรมภาคเหนือกับวัฒนธรรมภาคอีสานมาบูรณาการด้านการแสดง ต่อจากนั้นก็สลับด้วยเชิญผู้ที่เกี่ยวข้องมาเข้าร่วมคอนเสิร์ตด้วยเช่น คุณบุญ จากรายการตีสิบมาดำเนินรายการล้อเลียนช่วงต้นดารา สร้างสีสัน ซึ่งเป็นการนำเอาวัฒนธรรมและการแสดงตลก ทั้งนักแสดงหญิงชายผสมผสานกันอย่างกลมกลืนลงตัว

สิ่งเหล่านี้เป็นการสะท้อนปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีการสืบทอด และเปลี่ยนผ่านมรดกทางวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งเป็นการปรับตัวเกิดขึ้นในกลุ่มคนที่ผู้นำทางความคิดในสภาพแวดล้อมใหม่มีลักษณะเฉพาะและมีความซับซ้อน รูปแบบของวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงหรือต่อเติมจากวัฒนธรรมภายนอกและสิ่งประดิษฐ์ใหม่ของท้องถิ่นเป็นต้น

บทสรุป

กล่าวได้ว่า การศึกษาเกี่ยวกับดนตรีโปงลางทำให้เห็นภาพสะท้อนการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานจากสภาวะหนึ่งสู่อีกสภาวะหนึ่งในแง่มุมทางวัฒนธรรม ในขณะที่โปงลางเป็นเสมือนดนตรีที่ขาดความนิยมในอดีต แต่ปัจจุบันโปงลางอีสานได้รับความ นิยมสุดขีดเนื่องจากการทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าเป็นการขายวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสานอันเป็นลักษณะเฉพาะคนภาคอีสาน ซึ่งกลุ่มนักดนตรีอีสานนั้นนำเสนอผลงานเชิงอนุรักษ์ มีการร่ายรำประกอบบทเพลง และนาฏลีลาแปลกใหม่ที่น่าสนใจ ประกอบกับลายเพลง หรือทำนองของโปงลางมีลักษณะเร้าใจทำให้ความเป็นอีสานเด่นชัดขึ้นในสายตาของคนทั่วไป โดยเฉพาะในขณะนี้โปงลางสะออน กลับอยู่ในความสนใจของคนทั่วไป ทั้งๆ ที่กระแสวัฒนธรรมใหม่ในระบบทุนนิยมหลังไหลเข้ามาในรูปแบบการสื่อสารไร้พรหมแดน และสิ่งบันเทิงด้านดนตรีอีกมากมายที่เกิดจากเทคโนโลยีสมัยใหม่ออกมาตีตลาด ของกลุ่มชนที่ให้ความสนใจคลั่งไคล้เฉพาะในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น การวิเคราะห์แง่มุมใหม่ของสังคมจากวงดนตรีโปงลางสะออนสามารถสร้างระบบความรู้ใหม่ นำไปสู่การอธิบายกลุ่มคนพื้นที่หนึ่งในมิติเชิงซ้อน ทั้งนี้เพราะสังคมอีสานมีภาพหลายภาพซ้อนทับกันอยู่ในขณะที่โครงสร้างของสังคมสมัยใหม่ทำให้เทคโนโลยีมีอิทธิพลเหนือชุมชน คนอีสานบางกลุ่มก็ยังอยู่ระหว่างสังคมประเพณีกับสังคมสมัยใหม่ แม้รูปแบบการแสดงจะล้อเลียนวัฒนธรรมท้องถิ่นแต่ก็สามารถทำให้วัฒนธรรมนั้นด้อยลงไปตรงกันข้ามกลับสร้างความเด่นชัดขึ้นมาอยู่ในความนิยมของประชาชนทั่วไป และมีการปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับความทันสมัยตลอดเวลาเพื่อรับใช้สังคม สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมด้านวิถีคิด วิถีชีวิต การสร้างเครือข่ายทางสังคม การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดสามารถสร้างผลงานที่มีคุณภาพดีขึ้นกว่าในอดีต ตลอดจนเกิดอัตลักษณ์ที่มีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น

การพัฒนาศิลปะดนตรี ย่อมขึ้นอยู่กับระดับของจิตใจ และความคิดของมนุษย์ในยุคหนึ่งๆ และหากสามารถพัฒนามาได้ระดับนี้ดนตรีพื้นบ้านคงไม่สูญสลายไปจากความนิยม หากได้รับการเอาใจใส่สืบสานภูมิปัญญาที่สะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในแต่ละกลุ่มชนไว้อย่างชัดเจน

บรรณานุกรม

- เจริญชัย ชนไฟโรจน์. ดนตรีพื้นบ้านอีสาน. ภาคดุริยางคศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2526.
- ธีรยุทธ บุญมี. ชาตินิยมและหลังชาตินิยม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2546.
- ปิยพันธ์ แสนทวีสุข. ดนตรีพื้นบ้านอีสาน คีตกวี ตำนานดนตรี และการเรียนรู้ดนตรีพื้นบ้านอีสาน. มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์, 2549.
- วีณา วีสเพ็ญ. ศิลปวัฒนธรรมอีสานสำญจร ครั้งที่ 1. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. 2523.
- สุกิจ พลประดม. ดนตรีพื้นบ้านอีสาน. สถาบันราชภัฏอุดรธานี, 2540 .
- สำเร็จ คำโมง. ดนตรีอีสาน. ภาคศึกษาดุริยางคศิลป์ วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2522.
- อมรา พงศาพิชญ์. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชนพลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย, 2544.